

forskning. Bodén undviker att diskutera den materiella vändningen, vilket gör hans bidrag till fältet onödigt vagt. Här hade han haft möjlighet att sätta agendan för kommande diskussioner och förnyelse av materialitetsfältet.

I teoretisk mening finns det ytterligare ett spänningsfält som förtjänat en mer reflekterande diskussion. Bodén menar att verkligheten blir till genom människors sätt att leva och en kulturstudie som *Systemmänniskan* intresserar sig därmed ”för relationer och förändringsprocesser, med människans aktiva handlande och tolkande som utgångspunkt” (s. 21). Även om människan får en framskjuten roll som historiens subjekt är det inte den enskilda människan som Bodén intresserar sig för. Det är den ”kulturella processen, de grundläggande värde- och tankepremisserna och det historiska sammanhanget där de yttras som varit studieobjektet, snarare än enskilda människors individuella erfarenheter och livsvillkor” (s. 27). Det finns en potentiell friktion mellan dessa utgångspunkter som avhandlingen inte fullt ut problematiserar: å ena sidan att intressera sig för människan som kulturvarelse och historiens subjekt och å den andra att betrakta människan som en spegling av en särskild tid. Genom att överbetona det historiska sammanhanget riskerar Bodén själv att reducera människor till en schablon, eller abstraktion. Denna risk förstärks ytterligare genom avhandlingens emellanåt oreflekterade användning av källmaterial. I avhandlingen väver Bodén, till synes utan eftertanke, samman röster från anonyma bloggare och annat mediematerial. Det historiska materialet problematiseras överhuvudtaget inte när det används. I viss mån påverkar detta slutsatsernas bärkraft, särskilt som dessa ofta är aningen storvulna. Studien hade stått på mer stabil grund med hjälp av en produktiv, analytisk källkritik.

Det finns emellertid andra fält som avhandlingen förhåller sig mer explicit till, inte minst forskning om senkapitalismens effekter på människors levnadsvillkor. Här är avhandlingens bidrag tydligare. Genom att studera automationen tillför avhandlingen kunskap om hur omvandlingen till senmodern kapitalism gick till i Sverige. Avhandlingen problematiserar också

på ett föredömligt sätt automationens löfte om frihet och egenmakt. Avhandlingen lämnar därmed ett viktigt, kritiskt bidrag till forskningen om kapitalismen och människors levnadsvillkor. Det är inte alltid slutsatserna är grundligt underbyggda i empirin, men läsaren får trots det en inblick i hur de undersökta verksamheterna organisation och arbetsliv förändrades. Slutsatserna fungerar dessutom utmärkt som en uppmaning till mer forskning. Det finns åtskilligt mer att uträtta för etnologer som är intresserade av kapitalismens omvandlingar och effekter på vardagen.

Systemmänniskan är, avslutningsvis, en avhandling som torde tillföra energi till ämnet etnologi. Bodén visar att det är möjligt att ställa kritiska, samhällsrelevanta frågor och samtidigt arbeta kulturanalytiskt. Dessutom kommer andra vetenskapliga discipliner som intresserar sig för organisationsfrågor eller tjänsteutveckling och tjänsteproduktion att ha glädje av *Systemmänniskan*.

Fredrik Nilsson, Lund

Jens Lindberg: *Orsak: våldtäkt. Om våldtagna män i medicinsk praktik*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2015. 246 s. English summary. ISBN 978-91-7331-729-0.

I sin doktorgradsavhandling har etnolog Jens Lindberg ett överordnat mål om att utforska ”how meanings about rape and raped men are produced within Swedish healthcare” (abstract). Speciellt tar han för sig hvordan ulike pasientposisjoner og ideer om voldtekt mot menn skapes gjennom medisinsk praksis og hvordan dette påvirker behandlingen av menn som har blitt voldtatt.

Teori og metode

Studien er tverrfaglig og går i dialog med forskning som er gjort på blant annet helse og sykdomsbehandling, voldtekt, maskulinitet, kjønn og alder. Lindberg posisjonerer seg som post-strukturalist og er inspirert av ”diskursetnologi”

(Gunnarsson Payne). Det vil si hvordan kulturelle fenomener og identiteter skapes gjennom hverdagsaktivitet, og det politiske potensialet for endring (s. 19).

Feltarbeidet pågikk i seks år, fra 2009 til 2014. I løpet av denne perioden kombinerte Lindberg en rekke kvalitative metoder. Han intervjuet 17 ansatte i det svenske helsevesenet som alle har jobbet med voldtatte menn på ulike måter. Han utførte deltagende observasjon, blant annet ved å oppholde seg i venterom og følge en sykepleier i det daglige arbeidet på et akuttmottak. Han deltok også på møter i et regionalt prosjekt som hadde en målsetting om å utforme retningslinjer for behandling av voldtatte kvinner, barn og menn.

I tillegg har forskeren tatt for seg et omfattende skriftlig materiale. For det første lovtekster, journaler, rapporter, handlingsplaner med mer. For det andre bøker, fjernsynsprogrammer og filmer. De populærkulturelle kildene blir ikke direkte analysert i avhandlingen, men har ifølge forskeren vært viktige som en kontekstuell ramme under arbeidet ettersom voldtekt mot menn er et aktuelt samfunnsfenomen.

Tilfeldig behandling

Det er et hovedfunn i avhandlingen at det svenske helsevesenets behandling av voldtatte menn i høy grad er preget av tilfeldigheter. Det underbygges godt empirisk gjennom innblikk i behandlingen av voldtatte menn på to ulike sykehus: Frögrenska og Ramberg. Dette er et komparativt grep som fungerer bra fordi det kompliserer bildet og bidrar til en nyansert drøftelse. Her avdekkes for det første at voldtatte menn blir plassert i forskjellige pasientposisjoner på de forskjellige sykehusene, og for det andre at dette får konsekvenser for behandlingen pasientgruppen mottar.

På Frögrenska ble voldtatte menn og kvinner rutinemessig mottatt og videresendt til forskjellige steder – kvinner til gynekologisk avdeling og menn til kirurgisk avdeling. I tillegg ble heteroseksuelle og homoseksuelle menn (i motsetning til kvinner, som ble behandlet likt uavhengig av seksuell orientering) separert og behandlet på ulike steder. Forskeren problematisere

rer helsevesenets håndtering, som at kirurger ikke nødvendigvis har kompetanse på voldtekt, og at voldtatte menn blir assosiert opp mot skeive identiteter heller enn skade etter en voldtekt.

På Ramberg var det ingen rutiner for håndtering av voldtatte menn. Ettersom voldtatte menn ikke tilhørte en definert pasientgruppe havnet menn med slike erfaringer utenfor systemet. Lindberg bruker et case for å vise mulige konsekvenser i praksis. Hans funn er at det i fravær av rutiner var personalets følelser som ble utslagsgivende for håndteringen av den aktuelle pasienten.

Forestillinger former praksis

Studien synliggjør og analyserer en rekke implisitte ideer om kjønn og seksualitet som både ligger bak og viderefører dagens praksiser i helssystemet. Eksempelvis tilsvarende voldtekt underforstått en anal voldtekt når en mann er utsatt, og vaginal voldtekt når en kvinne er utsatt. Tidligere forskning har dokumentert at mangfoldet i realiteten er stort når det kommer til hvordan overgrep foregår og hvem som blir utsatt for dem (se for eksempel *Menn som har begått voldtekt – en kunnskapsstatus*, Kruse m.fl., fra Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress, 2013). Det er ofte overlappinger i erfaringer på tvers av kjønn. Likevel underkommuniseres likheter mellom voldtatte menn og kvinner. Dette blir godt drøftet i avhandlingen. Begge kjønn kan for eksempel ha blitt voldtatt analt eller oralt. Psykologiske skader (som i hvert fall potensielt flyter på tvers av kjønn) må vike for den kjønne *kroppen*, som står i sentrum for behandling.

Lindberg finner at det uansett er *forestillingene* om voldtekt, og ikke levd liv, som er konstituerende for praksis. Han knytter dette opp mot en "behovslogik" (s. 165). Det vil si en sosialt konstruert forståelse av behov som ikke nødvendigvis er logisk, men som ofte *fremstår* slik for helsepersonell (s. 166). I studiens empiri kommer dette til uttrykk som et behov for å tilfredsstille pasientens behandlingsbehov og å yte god sykepleie. Et konkret eksempel er helsepersonellens tro på at voldtatte menn har behov for undersøkelse og behandling for anale skader, og

i motsetning til kvinner derfor rutinemessig må henvises til kirurger, som på Frögrenska. I realiteten kan en voldtatt mann ha andre behov, for eksempel hvis han ikke har opplevd et analt overgrep.

Kjønnskille

Helsevesenet orienterer seg i utgangspunktet etter en biomedisinsk modell der menn og kvinner er konstruert som grunnleggende ulike. Det er spesielt interessant å følge Lindbergs resonnementer når han går i dybden på dette og løfter frem hvordan diskurser manifesteres i konkrete praksiser – eller fravær av praksiser. Han har for eksempel viet et kapittel (s. 143–164) til å beskrive og analysere arbeidet som pågikk i et regionalt prosjekt om utvikling av rutiner ved voldtekt. Der fulgte han en prosess hvor menn for første gang formelt ble behandlet som en pasientgruppe. Han illustrerer hvordan kjønnskillet i behandlingstilbudet etter voldtekter, eksempelvis hvor kjønne skal mottas etter en voldtekt, blir reproduisert i en kulturell kontekst. I stedet for nytenkning endte prosjektdeltagerne opp med løsninger som var basert på etablerte normer for kropp, kjønn og spesialistområde. Det var organisatoriske aspekter – fungerende behandling heller enn bra behandling – som dikterte arbeidet. Konklusjonen falt derfor på en henvisning til kirurgen fremfor gynekologen fordi det fremsto som det mest friksjonsfrie alternativet for voldtatte menn – selv om det var en bevissthet om at det ikke ville gi pasientgruppen den beste behandlingen. Det fremkommer dessuten i studien at gynekologer konstruerer et tydelig kjønnskille og ikke ønsker å behandle menn, som dette sitatet eksemplifiserer:

Maria: Många av mina kollegor [gynekologer], de vill ju inte undersöka män.

Jens: Är det så?

Maria: Ja, för de tycker inte att de är... de är inte utbildade på det så de ska inte undersöka det (...) vi är specialister på *kvinnligt* könsorgan och vi ska inte undersöka... (s. 104).

Grenseforskyvninger

Selv om skillet mellom menn og kvinner har vært grunnleggende i behandlingstilbudet etter

voldtekter er det ikke konsekvent. Lindberg kompliserer bildet ved å analysere en rekke interessante grenseforskyvninger, og foreslår å se disse som ”samproduksjoner” (s. 114). Måten helsetjenester etter voldtekter formes på blottlegges når ekspertsystemer med ulike kjønnsdiskurser møtes i en praksis – altså en ”samproduksjon”, hevder han. Han argumenterer overbevisende for dette ved å bruke medisinsens forskjellstenkning og jussens likhetstenkning ved sporsikring og behandling av voldtektssaker som eksempel.

Han tolker det også som grenseforskyvninger når studiedeltagere reflekterer over voldtatte menn i lys av likhet på tvers av kjønn – fremfor noe som angår menn spesielt. Reartikulering til en likhetstenkning kan være det som trengs for at gynekologer skal kunne behandle menn, foreslår Lindberg.

Solid bidrag

Det er to ting jeg savner når siste side er bladd om. Jeg skulle for det første gjerne sett at avhandlingen inkluderte en drøftelse av helsevesenets (manglende) håndtering av voldtatte menn som har kvinnelig overgripere. Jeg savner dette spesielt ettersom kvinners overgrep er representert i studiens empiri, og fordi analysen eksplisitt tar for seg kulturelle forestillinger om voldtekt mot menn og konsekvensene disse har for praksis. Det er fortsatt lite bevissthet om kvinners seksuelle overgrep som fenomen (hvilket gjør det desto viktigere å tematisere), men det har vært et tilsig av forskning de siste tiårene (se for eksempel oversiktsartikkelen ”Ingen penis – ingen skade? Når kvinner begår seksuelle overgrep”, Haugland m.fl., *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, Vol. 48, nummer 6, 2011, s. 522–528). Jeg savner for det andre at studien i større grad går i dialog med forskning over landegrensene som er gjort på voldtekt mot menn (for eksempel doktorgradsavhandlingen til Torbjørn Herlof Andersen fra 2009), ettersom det er et såpass begrenset forskningsfelt.

Disse to innvendingene rokker ikke ved totalinntrykket av Lindbergs avhandling som et solid stykke håndverk der forskningsspørsmålene blir grundig drøftet og argumentene underbygges

godt empirisk. Det er forfriskende at forskeren ikke faller for fristelsen å gi forenkla bilder, men gjennomgående serverer et nyansert innblikk i et utfordrende tema. Med denne studien har han gitt et verdifullt bidrag både til forskningsfeltet og praksisfeltet. Han har identifisert en rekke problemer ved dagens system og gir både konkrete eksempler og anslag til løsninger. I tillegg til å være teoretisk interessant kan avhandlingen derfor bli et verktøy til å forbedre helsevesenets håndtering av voldtatte menn. Jeg håper den blir tatt i bruk.

Rannveig Svendby, Oslo

Johan Herbertsson: *Rättegångsgudstjänsten i Sverige. Reglering och förändring 1684–1989*. Universus Academic Press, Malmö 2016. 254 s. ISBN 978-91-87439-30-8.

Johan Herbertsson har framlagt en doktorsavhandling i kyrkohistoria vid Lunds universitet. Temat är tingspredikans eller med en senere benämning rättegångsgudstjänstens historia i Sverige. Tingspredikans uppkomst dateras till en förordning i ett kungligt brev som Karl XI utfärdade 1684 för Västmanland och 1685 för hela Sverige inklusive Finland. Gudstjänsterna som skulle hållas, skulle äga rum i sockenkyrkor som låg i närheten av tingsplatser. Tingspredikan blev definitivt reglerad i 1686 års kyrkolag. Detta var under det teokratiska enväldets tid då kungen agerade på gudomligt uppdrag. Detta klargjordes i den lutherska hustavlan, som innehåller en hierarkisk indelning av överhet och undersåtar. Även 1734 års lag föreskrev tingspredikan i rättegångsbalken. Förordningen om tingspredikan upphävdes först 1989. Därför sätter författaren avhandlingens främre gräns vid detta år. I praxis har dock rättegångsgudstjänster fortsatt in på 2000-talet. År 2002 förekom de vid 87,5 % av landets domstolar, men 2009 hade siffran sjunkit till 50,8%.

Avhandlingens syfte är att undersöka introduktionen av denna gudstjänstform, vad som motiverade den och hur den utformades litur-

giskt fram till 1989. Källorna i avhandlingen, som huvudsakligen är tryckta, utgörs av lagar, förordningar, kyrkohandböcker, psalmböcker och Luthers Lilla katekes med hustavlan. Av otryckt material märks Karl XI:s båda brev och några predikningar från sent 1700-tal och framåt. Dessa kan ge svar på prästernas teologiska förståelse och hur de anknöt till det samtida samhället. Här finns en förändringspotential.

Författaren företar en noggrann historisk undersökning av relationerna mellan ting och kyrka alltifrån medeltida landskapslagar och landslagar över reformationen till 1600-talet. Han finner dock inga tidigare belegg för tingspredikan än förordningen i det kungliga brevet 1684. 1693 års kyrkohandbok innehåller omfattande textförslag till tingspredikan med betoning på Gamla testamentet och de apokryfiska böckerna men saknar liturgiskt ritual. Det kom först i 1811 års kyrkohandbok och upphörde i och med 1986 års kyrkohandbok. Mellan 1693 och 1811 rådde det i praxis liturgisk frihet och mångfald. Författaren analyserar innehållet i de böner som finns i kyrkohandböckerna fram till 1942 års handbok. 1695 års psalmbok har förslag på fjorton psalmer att användas vid tingspredikan. Sådana psalmer fanns också i de följande psalmböckerna år 1819 och 1937 men upphörde i och med 1986 års psalmbok.

Det kungliga brevet 1684 anger att syftet med tingspredikan avser allmogens uppträdande vid ting och att detta hör samman med gudsrelationen och evigheten. Det själavårdande syftet i teokratisk anda är uppenbart. Kungen hade ansvar inte bara för allmogens timliga välgång utan även för dess eviga väl. Då gällde det att den inte var vårdslös med vittnesmål eller edsavläggelse. Det var viktigt att undvika att begå mened inför domstol och därmed riskera en salig evighet. I det följande kungliga brevet 1685 tillkom tanken på framgång och välsignelse för tinget. Detta inskräptes i 1686 års kyrkolag.

I det sista huvudkapitlet analyserar författaren innehållet i tre rättegångspredikningar. De hölls av Henric Schartau 1794 och 1824 i Lund, av den schartauinfluerade prästen Johan Henrik Hägglund 1889 i Malmö och av biskop Bo Giertz 1964 i Göteborg. Författaren vill belysa